

ДЕЈНОСТА НА МАЈСТОРИТЕ-ГРАДИТЕЛИ, КОПАНИЧАРИ И ЗОГРАФИ ОД с. ЛАЗАРОПОЛЕ ВО XIX И XX ВЕК

Во Македонија, во текот на XIX век, како што е познато, се развива една мошне интензивна градежна дејност како во изградбата на верски, така и на профани објекти. Носителите на оваа изградба се македонските мајстори-градители што граделе не само низ цела Македонија, туку и по другите земји на Балканот: во Бугарија, Србија, Грција, во Босна, Херцеговина, како и надвор од границите на Балканскиот Полуостров. Групирани во тајфи, тие изведувале мошне значајни објекти, а заедно со нив дејствувале и мајсторите-копаничари и зографи што ги украсувале црквите и профаните објекти создавајќи, на тој начин, декорации кои ја надополнувале архитектурата и со неа формирале една целина.

Едно од најзначајните жаришта за развивање на градителско-уметничката дејност се наоѓа во Западна Македонија, познато како Дебарска школа, во која спаѓале и селата на Галичко-Реканската област. Така, со уметничките достигнувања во градителството, копаничарството и зографството се истакнувале особено Мијаците од селата Галичник, Осој, Гари, Лазарополе, Тресонче и други, кои дале цели плејади мајстори-градители, копаничари и зографи.¹⁾

За делата на Мијаците-копаничари и зографи пишувале повеќемина научници што се занимавале со проучување на копаничарството, донекаде и на зографството, додека за мајсторите-градители е многу малку пишувано. Затоа овде нашето внимание ќе го насочиме врз дејноста на мајсторите од приведените уметнички занаети, чиешто творби, како што наведовме, формираат една единствена просторно ликовна целина, задржувајќи се, овојпат, на мајсторите од с. Лазарополе.

Лазарополе, кое се наоѓа на надморска височина од 1 300 м, е едно од поновите села во Мала Река. Се спомнува во историските споменици во втората половина на XVI, а потоа и во XVII век. Во почетокот на XIX век, односно во 1807 година, Лазарополе настрадало од голем пожар, кога биле наполно уништени 53 куќи.²⁾ Во текот на XIX век селото го достигнува својот економски подем. По пожарот се развива интензивна изградба на куќи. Дотогашните куќи 'ржаници, градени во дрво и покриени со слама, се заменуваат со изградба на двокатни куќи од камен со повеќе простории. Во Лазарополе било изградено, во 1841 година, основно училиште, едно од најстарите училишта во Реканска област. Тогаш е изградена

¹⁾ За Мијаците види кај Г. Трайчев, Книга за Мияцитџ, София 1941. Т. Смиљаниџ, Мијаџи, Горна Река и Мавровско Поље, Населба и порекло становништва књ. 20. Београд 1925.

²⁾ А. Матковски, Гурчин Кокалевски (1775—1863), Скопје 1959.

и новата црква Св. Ѓорѓија. Така, Лазарополе станува центар на Мијаците од Мала Река, „тоа стои на чело на сите села во оваа област.“³⁾

Главното занимање на селаните од Лазарополе било: сидарството, копаничарството и зографството, покрај другите занимања што се развивале во текот на XIX век и продолжиле да се одржуваат и во XX век.

Градителството во Лазарополе било секако најразвиено. Со градителство се занимавале половината луѓе од селото. Мајсторскиот занает се предавал од колено на колено и од градителското искуство се учеле помладите работејќи во тајфи со своите татковци или блиски роднини. На чело на секоја тајфа се наоѓал уст аб а ш и ја (главен мајстор), кој раководел со работата на тајфата, а во составот на тајфата се наоѓале повеќемина мајстори ор т а ц и и главени, потоа к а л ф и и ч и р а ц и. Освен во Лазарополе, каде што ги граделе своите куќи и куќите на своите соселани, нивната градителска активност се развивала далеку од селото. Тие најчесто оделе како печалбари во Серско, Солунско, Драмско и во Кавала, како и во Бугарија. Таму граделе разновидни објекти: цркви, манастирски конаци, куќи, училишта, магацини, касарни и др. Разновидноста на објектите што ги граделе лазарополските мајстори укажува на еден мошне широк репертоар на дела различни по својата намена, во чиешто совладување морале до вложат доста големи познавања совладувајќи ги, на тој начин, функционалните, конструктивните и естетските проблеми.

За архитектонските вредности на нивните остварувања можеме најмногу да судиме по куќите што ги изградиле тие во своето родно село, бидејќи тие ни се и најдостапни.

Како што веќе истакнавме, по пожарот од 1807 г. во Лазарополе почнале да се градат нови куќи кои, по својот изглед, се разликувале од дотогашните приземни згради 'р ж а н и ц и. Тоа доаѓа, секако, во прв ред како израз на поповолните економски прилики во селото, а самите, пак, мајстори-градители низ новите остварувања ја покажуваат и својата извонредна способност во решавање на низа проблеми, создавајќи така мошне импресивна, функционално и конструктивно логично конципирана архитектура.

За да добиеме една појасна претстава за куќата во с. Лазарополе, а оттука да ги согледаме и достигнуањата на старите мајстори, ќе дадеме еден краток опис на лазарополска куќа.

Куќите се обично градени на приземје и кат, често со доста високо приземје, што го диктирало и самиот терен. Во приземјето обично се наоѓа т р е м, потоа к л е т и к о т а р за чување овци. На катот се наоѓа затворен ч а р д а к, потоа к у ќ а со о г н и ш т е и о д а и. Просториите за живеење најчесто имаат вградена по-

³⁾ Васиљевић, Просветне и политичке прилике, цитирано според спомнатото дело на А. Матковски.

куќнина: мусандри, долапи, миндери и друго, што овозможува слободно и непречено користење на просторот. При решавањето на основите народниот мајстор водел доволно сметка за задоволување на функцијата, при кое логичноста во групирањето на просториите, нивната местоположба, врска, форма и организација доаѓаат до полн израз, што говори не само за познавање на функцијата, туку и за нејзината доследна примена. Истото се однесува и до примената на конструкцијата. Каменот и дрвото, како основен градежен материјал од непосредната околина, мајсторите до максимум го користат. Тие ги познаваат неговите особености, го обработуваат и применуваат во конструкциите, според нивната функција, со еден логичен усет за конструктивните законитости. Така, куќата во Лазарополе во приземјето и во одделни делови на катот е градена во камен, а дрвената бондрук-конструкција, како полесна, ја среќаваме на катот, обложена од надворешна страна со штици, додека покривањето е со камени плочи. Така и применетиот градежен материјал придонесува, покрај другото, во создавањето на впечатокот за една мошне изразита архитектура срасната и поврзана со пејзажот, кое пак е и една од главните одлики на куќата во с. Лазарополе. Поставени една над друго, овие куќи формираат извонредни, спонтано настанати агломерации, со одредени урбанистички и ликовно просторни вредности. Овие ансамбли се креирани од старите мајстори кои во доволна мера, тука, го внеле и својот усет за мера, однос и убавина.

Доста е тешко денес, меѓутоа, да се говори за носителите на ова градежно искуство. Познато е дека мајсторите-градители многу ретко оставале натписи со своите имиња на објектите кои ги граделе. Затоа, покрај она што е веќе познато, а тоа е многу малку, ќе изнесеме и некои нови податоци за мајсторите-градители темелени врз теренските испитувања.⁴⁾

Еден од позначајните мајстори-градители од првата половина на XIX век е секако мајстор Крсте од Лазарополе, кој учествувал во обновата на манастирските конаци во Рилскиот манастир. Тој на северното крило на конаците изградил еден (кошк⁵⁾) на кој го изработил и таванот во резба, а го оставил следниов натпис:

⁴⁾ Теренските испитувања ги вршев во с. Лазарополе, во месец јули 1966 година.

⁵⁾ Chr. Christov, G. Stikov, Kr. Mijatev, Le Monastère de Rila, Sofia 1958 г. стр. 25, 33, 44, потоа стр. 78 сл. 17, стр. 126 сл. 68, стр. 176 сл. 50, стр. 177 сл. 51, стр. 242 сл. 122 и 123, стр. 243 сл. 124. Кога веќе зборуваме за работата на мајстор Крсте, ќе споменеме дека во обновата на Рилскиот манастир работеле и други наши мајстори. Така, устабашијата Алекси, градител на поголемиот дел од источното, западното и северното крило на конаците, е родум од Дебарско. Познато е дека повеќе тајфи, со околу 50 души прво-мајстори кои работеле на обновата на Рилскиот манастир во 1816—1819 г., се Македонци од Корчанско; види: П. Бербенлиев, В. Парџчев, Брациговските мајстори строители, София 1963. И мајсторот на главната црква во Рилскиот манастир изградена во 1835 г., Павел Иванович, е родум од с. Кримин, Костурско.

Во 1834 година 15 мајстори Крсто Деврали во село Лазарополе се создала кметство со сите трговци и членови на заедницата на негово спасение⁶⁾.

Исак (Исај) Р. Мажоски (1858—1926), мајстор-градител и зограф. Неговата градежна активност се одвива во Бугарија. Во с. Бежаново, Ловечко, ја изградил црквата, а во с. Угрчин, исто Ловечко, го гради училиштето, каде за време на градбата умира во 1926 година.⁷⁾

Во Бугарија работи и мајсторот-градител и копаничар Петар Христов, роден во 1893 година. Заедно со мајсторите од Лазарополе Атанас и Манол, тој ја изградил црквата „св. Троица“ во с. Мездрајата, Берковско.⁸⁾

Аврам Гулибеговски, у ста ба ши ја, чијашто активност се развива од половината на XIX век водел тајфа што се состоела од околу 70 души. Освен лазарополци, во неговата тајфа работеле и мајстори од селата Ростуша, Битуша и од Горно и Долно Мелничани. Тајфата на Аврам Гулибеговски работела во Серес и Серско на изградба на цркви и куќи, како и на пругата Солун—Серес. И синовите на Аврам, Петре и Крсте, биле исто така мајстори. Занаетот го изучиле работејќи во тајфата на својот татко. Така, Петре Гулибеговски работел во Серес и во Џумаја. Во Џумаја работел на поправката на тамошната црква, каде и умрел. Крсте Гулибеговски работел во Серес и Серско на градба на куќи и магази. Во родот Гулибеговски мајсторскиот занает се продолжува. Така, синот на Петре, Евто Гулибеговски, роден во 1891 година, работел во тајфата на својот татко од 12-годишна возраст. Во Бугарија работел од 1916—1920 година. И син му на Крсте, Андон (сега пензионер), исто така работел како мајстор.

Раде Дојчиноски, устабашија, водел тајфа во Серес. Тој работел пред крајот на XIX и во почетокот на XX век. И неговиот син Мартин Дојчиноски, бил исто мајстор.

Од пред крајот на XIX век ќе спомнеме уште неколку устабашии кои, со своите тајфи, работеле во Серес и Серско. Тоа се следниве првوماјстори: Дуко Ралкоски, Тео Башлакоски, Танаско Блажески, Рафе Перински, Симон Жепчески и др. Градежната традиција ја продолжиле и синовите на приведените мајстори скоро се до наши денови.⁹⁾

Покрај градежништвото, како што веќе рековме, во Лазарополе се развива и копаничарството. Како што е познато, копаничарството кај Мијаците е мошне развиено во XIX век. Тие се творци на најпознатите иконостаси не само на црквите во Македонија, туку и во Бугарија и во Србија. Овој занает особено се развил во селата Галичник, Гари и Осој. И лазарополци, меѓутоа, дале од-

⁶⁾ А. Василиев, Български възрожденски майстори, София, 1965. стр. 245.

⁷⁾ Ibid. стр. 243.

⁸⁾ Ibid. стр. 245.

⁹⁾ Податоците ги добив од Евто Гулибеговски, стар 75 г., и од Андон Гулибеговски, и двајцата мајстори во пензија, живеат во с. Лазарополе.

реден придонес во развојот на овој уметнички занает. Тие работеле најчесто иконостаси, анвони и друго по црквите, а работеле и тавани во манастирските конаци и во куќите.

Познат копаничар од првата половина на XIX век е Никола Дарковски Караџовиќ — Лазарополец.¹⁰⁾ Тој го изработил иконостасот во црквата Св. Богородица Болничка во Охрид, во 1833 година, за кое дознаваме од натписот на самиот иконостас: *Стоворителъ маѣсторъ добродѣтелъ Никола Дѣбралѣ Лазарополец Дарковски Караџовиѣ въ лето ѿ Христа авѣг (=1833).*

Судејќи по квалитетот на резбата на споменатиот иконостас особено во обработката на вегетабилните и зооморфните мотиви, може да се констатира дека копаничарот Никола Лазарополец добро го познавал својот занает и може да се нареди меѓу позначајните копаничари од Реканска област.

Со копаничарство се занимавал и мајсторот-градител Крсте, кој, како што веќе наведовме, во 1834 година го изработил таванот на кошкот на северното крило во Рилскиот манастир.

Копаничарскиот занает го одгледувал и Радул Мажоски (1790—1886), кој истовремено се занимавал и со зографство. Се знае дека работел во црквите во Прилепско, Серско и Јанинско.¹¹⁾

Според Л. Милетич¹²⁾ и А. Протич¹³⁾, копаничарот Данаил од Лазарополе, со други Мијаци-копаничари, работел на иконостасот во црквата Св. Никола во Крушево.

Од почетокот на XIX век со копаничарство почнал да се занимава и родот Чучкоски.¹⁴⁾ Со копаничарство тие се бават сè до пред крајот на XIX век. Познат копаничар од овој род е Наум Дојчинов-Пелтекот, роден околу 1827, а умрел околу 1890 година во родното село. Во Лазарополе од него е изработен анвонот во црквата Св. Ѓорѓи. Инаку, тој работел во Серско и Драмско.¹⁵⁾

Копаничарот Михаил Данков работел во Банско.¹⁶⁾ Петар Христов, мајстор-градител и копаничар, го изработил иконостасот во црквата Св. Троица во с. Мездрајата, Берковско.¹⁷⁾

Зографскиот занает кај Лазарополци бил нешто поразвиен од копаничарскиот. И зографите работеле групирани во тајфи по црквите низ Македонија и во Бугарија, работејќи икони и фрески.

10) Д. Корнаков, Иконостасот во црквата Св. Богородица Болничка во Охрид, Културно наследство V, Скопје 1959, стр. 15—18.

11) А. Василиев, *op. cit.* стр. 243.

12) А. Милетич, Исторически и художествени паметници во манастира св. Иванъ Бигоръ. Списание на Българската академија на наукитѣ XVI, София, 1918, стр. 11.

13) А. Протич, Денационализиране и възраждане на българското искуство през турското ропство, София, 1929, стр. 429.

14) Т. Вукановић, Копаничарство код Мијака, Годишњак музеја Јужне Србије, Скопје, 1941, стр. 14.

15) А. Василиев, *op. cit.* стр. 244.

16) Г. Трайчев, *op. cit.* стр. 55.

17) А. Василиев, *op. cit.* стр. 245.

Овој уметнички занает доаѓа до израз во XIX век и продолжува да се одгледува и во XX век, но со многу послаби ликовни квалитети.

Повеќе родови од Лазарополе се занимавале со зографство. Така, познати се зографите од родот Мажоски. Како што веќе наведовме, податоците за копаничарот и зографот Радул Мажоски се доста оскудни. Неговите синови Јосиф, Јаков и Исак¹⁸⁾ го продолжуваат зографскиот занает, на кој биле подучувани од својот татко.

Јосиф Радев Мажоски (1830—1919) работел во Битолско, Ресенско и Охридско. Тој работел и заедно со своите браќа. Ги изработил меѓу другото, и фреските во нартексот на црквата Св. Тодор во с. Српци, Битолско, во 1878 година. Во натписот стои и името на зографот: **Зографъ Јосифъ Радѣв изъ Лазарополе**. Јосиф работи и во црквата во с. Врбен, за кое дознаваме од натписот во самата црква.

Јаков Р. Мажоски (1835—1920), како зограф, работел во Костурско Прилепско и Скопско. Заедно со својот помал брат, Исак, работи и во Бугарија. Работел и во црквата Св. Ѓорѓи во Лазарополе, каде што го позлатил столот оставајќи натпис: ... живописецъ **Јакова Радѣв Мажоски** 1892.

Исак (Исај) Мажоски, роден на 9. III. 1858, освен со градителство, се занимавал и со зографство. Во црквата Св. Никола во с. Стргел, Пирдопско — Бугарија, работел заедно со брата си Јаков. Во натписот, меѓу другото, читаме: 1881 ноември **5 из рѣки зографи Иакова со смиренни брата Исака Радѣви изъ Диборска дрѣжава отъ село Лазарополе**.

За зографот Аврам Кошевски (1805—1880) се паметува дека работел како зограф по црквите во Серско, Драмско, Ксантиско и во Кавала. Неговиот син, Никола Аврамов (1856—1911), работел во Тетовско, Гостивар, Дебарско, Охридско и Скопско.¹⁹⁾

Од родот Чучкоски со зографство се занимавал Дабе (Добе) Дојчинов. Тој, главно, работел во Еницевардарско и Воденско.²⁰⁾ Во црквата Св. Ѓорѓи, во Лазарополе, според потписот, од него треба да се изработени северната и јужната врата на иконостасот во 1883 и 1884 година. Од него е изработена и една кивот-кутија во црквата Св. Недела во Битола, во 1874 година. Зографот Добе, судејќи по неговите работи од Лазарополе, употребува ладни бои во обработката на фонот, а употребува и црвеникави и златни тонови.

Зографот Никола (Коло) Крстев работел во црквата во своето родно село, како на живописот, така и на икони. За работата на живописот тој оставил натпис, каде што, меѓу другото, стои: 1873 април 20. **ѡграфъ Никола Крстѣвъ ѡ Лазарѡполе**²¹⁾. Во црквата се наоѓаат уште две икони со потпис од зографот Никола. Тоа се

¹⁸⁾ Ibid. стр. 243.

¹⁹⁾ Ibid. стр. 244.

²⁰⁾ Ibid. стр. 244.

²¹⁾ Ibid. стр. 245.

иконата на Христа од 1864 и иконата на св. Петар и Павле од 1865 година. Синовите на Никола, Крсте Николов и Коста Николов, исто така биле зографи. Дејноста на Крсте Николов се одвивала во последните две децении на XIX и во почетокот на XX век. Умрел во 1938 година, во Лазарополе. Крсте бил плоден зограф, работел во повеќе села во Тетовско, Солунско и во родното село. Од него е зачувана една икона во с. Зарево, Солунско, од 1881 година. Во црквата во Лазарополе се наоѓаат четири икони потпишани од зографот Крсте: икона на св. Пантелејмон од 1882, икона на св. Кирил и Методи од 1884, потоа — иконата со ликот на св. Сава од 1914 година, како и една икона насликана во последната година од неговиот живот, во 1938 година. Иконописот на зографот Крсте Николов се одликува со прецизна работа.

Коста Николов работел со постариот брат низ разни краишта во Македонија. Тој ја насликал за црквата Св. Ана, близу до с. Маливиште, Битолско, престолната икона на св. Ана со Богородица во 1908 година. Во црквата во Лазарополе ја изработил престолната икона на пророк Илија во 1910 година. Во оваа црква се наоѓа и иконата со ликот на св. Параскева од 1928 година. Во малата црква Св. Ѓорѓија, што се наоѓа на јужната страна од селото, од истиот зограф е изработена икона во 1926 година.

Синовите на Крсте Николов, Русалим и Рафаил, го продолжиле зографскиот занает на својот татко. Во црквата во Лазарополе наидов на една икона потпишана од Русалим. Тоа е икона со ликот на св. Атанасие изработена во 1902 година, потпишана: **иконописец Русалим Крзстов.**

Синовите на Коста Николов: Никола, Јаким, Томе и Теодосие, го продолжиле зографскиот занает. Заедно со својот татко и со синовите на Крсте, тие работеле во една тајфа низ Македонија: во Дебар, во Порече, потоа во Прилепско, Битолско, Мориовско, Кичевско и Охридско.²²⁾

Од Лазарополе е и зографот Исија Јаковов, кој работел икони низ Македонија.²³⁾

Од дадениов преглед на дејноста на мајсторите-градители копаничари и зографи од Лазарополе се гледа дека нивната активност е мошне значајна, иако сè уште недоволно испитана. Настојувањата што подетално да се испита нивната работа, како и работата на мајсторите од другите краишта на Македонија, ќе ни овозможат да добиеме една поцелосна претстава за нивното творештво, мошне значајно за проучувањата на нашето културно минато.

²²⁾ Според податоците од зографот Томе, стар 62 г.

²³⁾ Г. Трайчев, *op. cit.* стр. 55.